

Tres models de relació: del sotmetiment a l'aniquilació

El Perú, l'Uruguai i l'Argentina, els nous estats sorgits de la independència d'Espanya, representen tres models de relació amb els indis.

Tres models, o potser només un. El del sotmetiment absolut o bé l'aniquilació dels indis. Els tres governs dels estats nous sorgits de la independència d'Espanya –el Perú, l'Uruguai i l'Argentina– buscaren i aconseguiren els seus grans objectius envers els indis durant el segle XIX.

La República del Perú davant del problema indi. El Perú és, probablement, el millor exemple d'un estat amb població majoritàriament indígena però amb hegemonia absolutament criolla, és a dir, dels descendents dels conqueridors espanyols.

El nou estat peruà va intentar suprimir el problema indi, d'altra banda omnipresent, des de dalt. Es volia crear, a partir de l'estat, una nació homogènia basada en la cultura occidental. Durant tot el segle XIX hi va haver un procés homogeneïtzador amb l'objectiu de convertir els indis en "peruans". En cap cas hi va haver una fusió d'elements hispànics i indis. No es van admetre ni la creativitat ni les peculiaritats culturals dels hereus del passat prehispanic. Fins i tot quan es parlava de fonamentar la unitat del Perú en el mestissatge, el predominí del component hispànic era aclaparador. De fet, l'aportació indígena es limitava a un record nostàlgic del gloriós passat prehispanic.

Així, la República peruana va legislar com si no hi hagués diferències ètnico-culturals entre els seus ciutadans. En un

context d'absoluta incomunicació entre indis i criolls, els governants peruans ignoraven completament els drets de les cultures no hispàniques. Es va pretendre instaurar, per decret, una unitat que no existia. Els espanyols, almenys, havien reconegut l'existència de diferències.

La "desavinença" entre criolls i indis sota la República del Perú va ser afavorida per l'auge del centralisme de Lima i el desigual desenvolupament entre la costa i la serra. El Perú es va configurar com una república unitària i les tendències federals mai no reeixiren. El centralisme de Lima es va consolidar a causa del recel de les elits cap al pluralisme cultural, que era vist com un obstacle per a la construcció d'una "autèntica" nació i com un possible factor de disgregació.

La igualtat teòrica dels indis no va implicar, en absolut, la fi de la seva marginació social, política i econòmica. A més, va comportar la desaparició d'algunes institucions, com els Protectors d'Indis, que els havien emparat davant el poder dels sectors privilegiats. Durant el govern de San Martín (1821-22), es decretà que els indis fossin anomenats ciutadans. Sota l'administració de Bolívar (1824-26), es va decretar que els indis tenien dret a la propietat privada de la terra, fet que pretenia crear una classe de petits propietaris però que alhora posava en perill la propietat comunal.

Tanmateix, cap d'aquestes mesures va tenir repercussions importants. La legis-

EL TEMPS

lació republicana envers les terres comunals va ser ambigua i contradictòria. Es promulgaren lleis que tan aviat protegien les comunitats com les abolien. Més efectiva va ser la supressió, per San Martín, de la *mita* i de totes les formes de treball forçat.

Durant la primera meitat del segle XIX, la desorganització política i la crisi econòmica permeteren un cert alleugeriment als indis. Així i tot, el tribut indígena aportava el 26% del pressupost del Perú, la qual cosa significa el 80% de les contribucions directes. Aquest tribut discriminador va ser abolit per San Martín (1821), restablert al 1826 i suprimit definitivament al 1854 per Ramón Castilla.

Durant la segona meitat del segle XIX, la consolidació estatal i l'auge agrícola van perjudicar les comunitats índies. La legislació liberal va permetre la consolidació de les hisendes de la serra peruana a costa de les terres comunals indígenas. A més, la supressió de l'esmentat tribut

indígena va fer que l'estat no tengués interès a mantenir les terres dels amerindis. El malcontent dels indis es va expressar en un conjunt d'aixecaments pagesos de caràcter local.

Cap al 1866, a Puno, entorn de la Societat d'Amics dels Indis i de la figura de Juan Bustamante Duenas, va aparèixer el primer moviment indigenista. De caràcter reformista, aquest moviment considerava que els indis, tot i ser majoria (el 75% de la població), continuaven marginats i no s'havien beneficiat de la independència. De fet, vivien pitjor que en el període colonial. Tot i que Bustamante rebutjava molts dels costums dels indis i que no volia cap tipus de revolució, i encara menys una guerra racial, els seus adversaris el presentaren com un enemic de la raça blanca i alguns indis van veure, en ell, una mena de descendent dels inques.

Al 1867, els indis de l'altiplà s'aixecaren en armes a causa de la reimplantació del tribut personal. Durant la repres-

Al Perú, la "desavinença" entre criolls i indis va ser afavorida per l'auge del centralisme de Lima i el desigual comportament entre la costa i la serra. El país va configurar-se com una república unitària i les tendències federals mai no reeixiren.

El modern estat de la República Oriental de l'Uruguai, sorgit el 1828, va destacar per eliminar completament la població índia nòmada i lliure. Per a les noves autoritats, com també per a les de l'Argentina i el Brasil de l'època, l'eliminació dels indis insubmisos era imprescindible per a l'organització de l'estat i per a l'explotació de les terres de l'interior

sió van morir Bustamante i alguns caps indis. Amb tot, la mala consciència dels sectors dirigents blancs i de la costa era prou gran perquè la derrota índia no acabàs en un bany de sang.

Evidentment, el problema indi continuava vigent i les autoritats encara trigarien dècades a intentar alguna mena de solució.

La desaparició dels indis de l'Uruguai. El modern estat de la República Oriental de l'Uruguai, sorgit el 1828, va destacar per l'eliminació completa que va fer de la població índia nòmada i lliure. Per a les noves autoritats, com també per a les de l'Argentina i el Brasil de l'època, l'eliminació dels indis insubmisos era imprescindible per a l'organització de l'estat i per a l'explotació de les terres de l'interior. La població ameríndia nòmada no va merèixer cap mena de consideració i va ser qualificada com a "hordes salvatges i degradades".

Pel que fa als indis sotmesos i aculturats, a l'inici de la república ja havien desaparegut com a grup cultural diferenciat i organitzat els guaranís i els chanóes. Els descendents d'aquests indis, nombrosos a les zones rurals, constituïen un proletariat que treballava com a jornaler a les grans hisendes o anava pels camps en recerca de treballs ocasionals. Aquests pagesos, que no eren ni criolls ni indis insubmisos, eren anomenats paisans.

En aquesta classe social econòmicament subordinada i culturalment hispanitzada, s'hi uniren els indis guaranís procedents principalment de les set missions de l'oest del riu Uruguai.

Aquestes missions, al 1801, van ser ocupades pel Brasil. Arran de la guerra de l'Uruguai i les Províncies Unides del Riu de la Plata (la futura Argentina) contra el Brasil (1825-28), van ser persuadits pels argentins orientals perquè abandonassin els seus pobles i passassin al territori de la nova república. Es tractava d'uns 4.000 o 8.000 guaranís. Al 1828 fundaren els pobles de Santa Rosa del Guareim, anomenat posteriorment Bella Unión. Els indis van patir una penúria enorme i al 1832 van fer un aixecament. La revolta va ser esclafada violentament per Bernabé Rivera. Els guaranís procedents de les missions no van estar en condicions de

construir una cultura pròpia i, en el terme de tres generacions, fins i tot van perdre la seva llengua, substituïda pel castellà.

Els indis charruas, de l'actual territori de l'Uruguai, tot i que molt afeblits, van mantenir la seva llibertat fins al 1831. El domini de l'equitació i la constitució de bandes relativament nombroses els va permetre tenir un paper d'una certa importància durant les guerres d'independència. Uns 650 charruas col·laboraren amb Artigas en el Setge de Montevideo (1812). Posteriorment, el nou estat de l'Uruguai va optar per eliminar-los amb l'excusa que robaven ramat als hisendats. Al 1831, mitjançant una traïció, l'exèrcit oriental va massacrar i destruir la nació dels charruas en el combat de Salsipuedes. L'any 1840 quedaven divuit charruas. Ben aviat va desaparèixer qualsevol vestigi d'aquest orgullós poble indi.

La destrucció dels pobles indis de l'actual Argentina en el segle XIX.

El predomini de la idea que els indis s'havien d'integrar unilateralment als nous estats nació iberoamericans va provocar la destrucció dels grups que mai no havien estat sotmesos als poders colonials i no podien acceptar passivament el seu anihilament polític i cultural.

El territori de l'actual Argentina va ser escenari de la destrucció més ràpida i espectacular d'importants nacions ameríndies. Només la part més septentrional de l'àrea cultural ameríndia de les planes del sud-est era ocupada pels colons d'origen espanyol en el segle XVIII. En aquesta franja, relativament estreta, havien fundat ciutats com Buenos Aires, Córdoba o Mendoza. Al sud d'aquesta regió, les vastes extensions de la Pampa i la Patagònia eren habitades per pobles indis que tenien un model de vida semblant al dels pobles de les praderies nord-americanes. S'organitzaven en bandes migratòries i depenien de la caça del guanac. Alguns dels pobles més importants eren els pehuenche, tehuelche i araucans. També pertanyien a aquesta àrea cultural alguns dels pobles que habitaven l'illa de Terra del Foc, com els haush i els selk'nam. Al nord de la zona dominada pels espanyols, el Gran Chaco era una altra immensa bossa en què els indis continuaven sent els amos del seu destí.

EL TEMPS

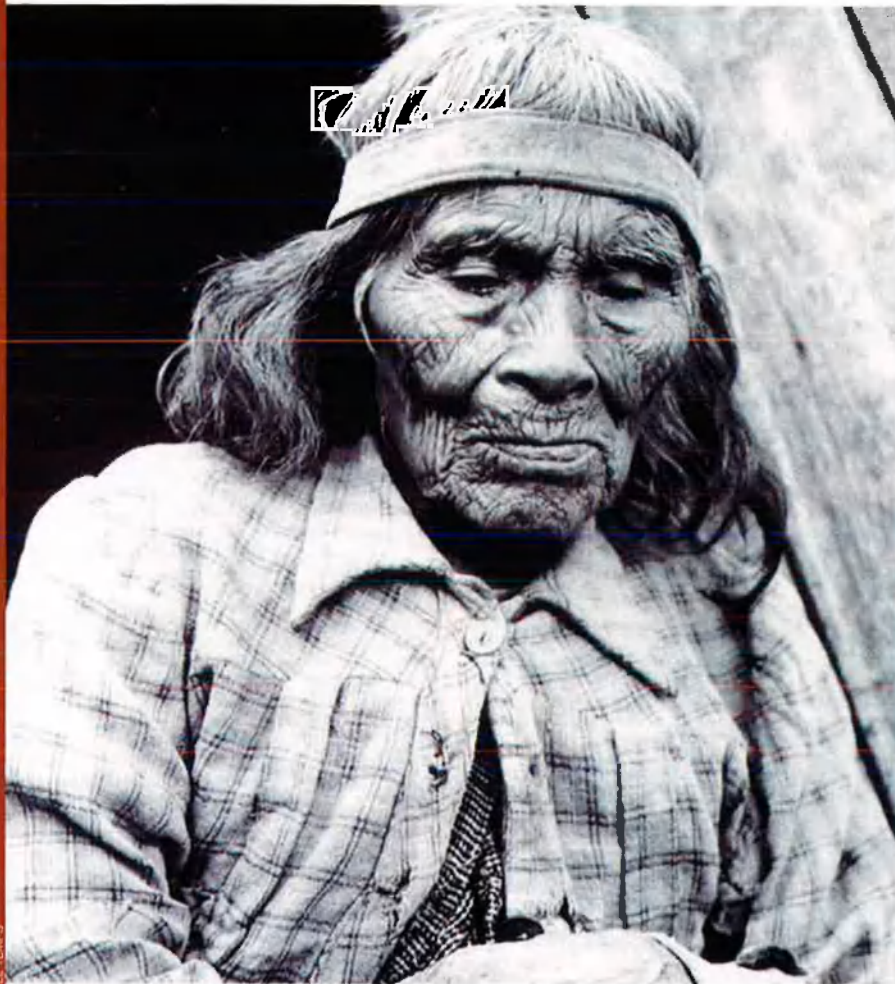
En els primers decennis del segle XIX, aquests indis aprofitaren les lluites entre els independentistes i els espanyols primer, i entre Buenos Aires i les províncies de l'interior després, i fins i tot van aconseguir fer retrocedir la frontera colonitzadora en alguns llocs. En algunes ocasions, l'activitat depredadora contra els blancs era una important font de recursos. En aquesta època, bona part del món indi patia unes importants transformacions, ja que s'havien difós extraordinàriament elements criolls, com el cavall, l'alcohol o la plata, i es produïen moviments de població que afavorien una certa homogeneïtzació a favor de la llengua i la cultura dels araucans, que arribaven fins i tot a la mateixa frontera de Buenos Aires.

El 1810, la frontera meridional amb els indis anava pel riu Salado; només 170 quilòmetres al sud de Buenos Aires, passava per les planures cordobeses i travessava per la meitat la província de Mendoza. En els anys vint, es va produir un

important avanç de la frontera de Buenos Aires i es va fundar Bahía Blanca. El 1828, en un moment d'absència d'un poder central, els governadors de Buenos Aires i de Mendoza van dirigir la primera expedició important contra els indis de la Pampa. Els grans propietaris ramaders eren els més interessats a espoliar els indis, ja que es necessitaven més terres per poder ampliar els seus lucratis negocis.

L'any 1833, el dictador Rosas, de Buenos Aires, va realitzar una "Campanya del Desert", però encara no hi va haver una ocupació massiva de terres. En realitat, va constituir una excepció en una època en què els criolls actuaven a la defensiva i preferien pactar amb els grans cacics indis. El 1852, arran de la caiguda de Rosas, el cacic Juan Calfucurá governava, des de Salinas Grandes (a l'oest de l'actual província de Buenos Aires) una confederació índia prou important per participar en les lluites civils entre la Confederació Argentina i Buenos Aires, capaç de llançar grans atacs contra les

L'arribada dels blancs a l'illa argentina de Terra del Foc va dur moltes malalties, cosa que va fer minyar la població indígena. A poc a poc, els que quedaren van anar assimilant els costums dels nouvinguts.

Aquesta dona va ser l'última supervivent dels iàgans. De fet, a l'inici del segle passat ja sols malvivien uns pocs centenars.

El Govern de Buenos Aires va vendre grans extensions de terreny al colons europeus sense tenir en compte els aborígens, un aspecte que va crear problemes seriosos.

ciutats properes a la frontera. Les tropes de Buenos Aires només el pogueren derrotar al 1859, en el combat de San Carlos de Bolívar.

Durant els anys cinquanta i seixanta van ser freqüents els atacs dels indis contra les fronteres més desprotegides. El creixement i la diversificació de l'economia ramadera feien que els atacs indis (anomenats *malones*) fossin, en ocasions, molt fructífers. El poder crioll va decidir aleshores un atac frontal per acabar d'una vegada amb una lluita que ja feia 344 anys que durava. El 1876, l'exèrcit argentí va construir una línia defensiva, La Zanja, des d'on van fer partir les ofensives posteriors. Paral·lelament, va engegar l'ocupació efectiva de la Pampa. En el període 1879-1883 s'aplicà una autèntica solució final per als indis de la Patagònia. Es tracta de la "conquesta del desert" (vegeu també les pàgines 58 a 61), anomenada així perquè es realitzava sobre un territori sense presència d'ho-

mes blancs. No era un desert en un sentit científic, ja que la Pampa és coberta de boscos, estepes i sabanes i tenia una important població índia. El seu principal impulsor va ésser el militar i polític Julio A. Roca, primer com a ministre de la Guerra (1879), i després com a president de la República Argentina (des del 1880).

La resistència dels indis es va veure dificultada per les noves tècniques militars utilitzades pels argentins, el desgast provocat per les anteriors campanyes, les dificultats per continuar el tradicional comerç transandí i els efectes de les malalties dutes pels blancs. En aquesta ocasió l'exèrcit argentí va ocupar a poc a poc el terreny sense deixar cap resistència darrere seu. L'any 1879 es van ocupar les terres situades al nord del riu Negro. Els anys següents s'ocuparen les terres de Neuquén, i el 1883 es va rendir el cabdill indi Namuncurá, potser el darrer resistent.

El tracte donat als indis vençuts va ser duríssim. Molts nins i joves van ser segregats i separats de les famílies. Traslladats a les ciutats argentines, la majoria moriren de pigota i tuberculosi.

A l'illa de Terra del Foc, la sort dels indis també va ser espantosa. El 1881, Xile i l'Argentina es van repartir l'illa. El 1884, aquest estat va crear la governació de Terra del Foc. El Govern de Buenos Aires va vendre grans extensions als colons europeus sense tenir en compte l'existència de població autòctona. Ben aviat, però, la colonització ramadera de l'illa va provocar enfrontaments amb els indis. Aquests no comprenien el concepte de propietat privada i s'apoderaven d'ovelles que pasturaven lliurement. La resposta dels colons solia ser bàrbara: disparar contra els aborígens. Aquests es refugiaren a l'interior de l'illa, a les zones més remotes i més boscoses. A l'inici del segle XX, ja només malvivien a l'illa uns 1.500 indis chonos, alakalufs i iàgans.

Al nord de l'Argentina, els indis del Chaco austral i central van ser sotmesos militarment a partir del 1870. Al cap de quinze anys la dominació argentina, l'anomenada "pacificació", era completa.

Antoni Marimon
Universitat de les Illes Balears